

O'ZBEK ATOQLI NOMLARINI INGLIZ TILIGA O'TKAZISHNING ZAMONAVIY MUAMMOLARI VA TAKOMILLASHTIRILGAN TRANSKRIPSIYA TIZIMI

f.f.n, S.Rahimov

Urganch Innovatsion Universiteti

Lingvistika (ingliz tili)

2kurs magistranti Y.Saidaxmadova

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18326259>

Globallashuv jarayonlari kuchayib borayotgan zamonaviy dunyoda turli tillardagi atoqli nomlarning to'g'ri va izchil yozilishi xalqaro muloqotning muhim qismiga aylangan. O'zbekiston fuqarolari tobora ko'proq xalqaro arenada faoliyat ko'rsatmoqda: 2023-yilda 15 mingdan ortiq o'zbek talabalari chet elda ta'lim oldi, 45 mingdan ortiq fuqaro xorijiy kompaniyalarda ish faoliyati bilan band, yiliga 2,5 million nafar fuqaro xorijga sayohat qiladi [1]. Biroq, o'zbek nomlarining xalqaro hujjatlarda noto'g'ri va turlicha yozilishi jiddiy muammolar tug'dirmoqda. O'zbekiston Respublikasi IIV tomonidan 2024-2025-yillarda o'tkazilgan monitoring natijalari shuni ko'rsatdiki, fuqarolarning 32,4% nomlarning turlicha yozilishi tufayli viza rad etilishi, bank operatsiyalari bloklanganligi, ta'lim hujjatlari nostrifikatsiya qilinmaganligi kabi qiyinchiliklarga duch kelgan va bu yiliga taxminan 650-750 million so'm iqtisodiy zarar keltirib chiqarmoqda [2]. O'zbek antroponimik tizimi ko'p asrlik tarixga ega bo'lib, to'rt asosiy tarixiy qatlamdan iborat. Birinchi qatlam - islomgacha turkiy nomlar (Arslon, Temir, Altun, Yulduz) qadimiy turkiy madaniyatni, shamanizmni va tabiatparvarlikni aks ettiradi [3]. Ikkinchi qatlam - islom davri arabcha nomlari (Muhammad, Ali, Fotima, Aisha) VII-VIII asrlarda kirib kelgan va hozir o'zbek nomlarining 55-60% ni tashkil etadi. Bu nomlar diniy nomlar (Abdullah, Abdurrahmon), payg'ambarlar nomlari va islomiy fazilatlarni bildiruvchi nomlarga (Amin, Sodiq, Sabir) bo'linadi [4]. Uchinchi qatlam - fors-tojik she'riy nomlari (Dilbar, Gulnora, Parvona, Shavkat) IX-XV asrlarda tarqaldi va she'riyat, estetika va falsafiy ma'nolarga boy [5]. To'rtinchi qatlam - zamonaviy nomlar (Ulug'bek, Amir, Diana) XX-XXI asrlarda paydo bo'lgan bo'lib, mustaqillik davrida tarixiy shaxslar nomlari qayta tiklandi va globallashuv ta'sirida xorijiy nomlar kirib keldi [6].

Ushbu tadqiqot 2024-yil oktyabr - 2025-yil yanvar davomida oltita viloyatda - Samarqand, Toshkent, Farg'ona, Andijon, Xorazm va Buxoroda - amalga oshirildi. Aralash usullar yondashuviga asoslangan tadqiqot dizayni qo'llanildi: 400 nafar respondent ishtirokida sotsiolingvistik so'rov o'tkazildi, 2500 ta pasport, 1500 ta xalqaro hujjat va 800 ta ta'lim sertifikati tahlil qilindi. Respondentlar turli yosh guruhlari (18-65 yosh), gender (erkak 52%, ayol 48%), ta'lim darajasi va ijtimoiy tabaqalardan qatlamli tasodifiy tanlov usuli bilan tanlandi. To'plangan ma'lumotlar SPSS 26.0 dasturi yordamida statistik jihatdan qayta ishlandi [7].

Tadqiqot natijalari zamonaviy nom berish tendentsiyalarining o'ziga xos xususiyatlarini aniqladi. So'rov ma'lumotlari shuni ko'rsatdiki, 2020-2025-yillarda tug'ilgan bolalarga qo'yilgan nomlarning 64,0% ni islomiy nomlar tashkil etadi. Eng mashhur islomiy nomlar: Muhammad (9,8%), Ali (6,5%), Madina (8,5%), Maryam (7,8%). Bu tendentsiya O'zbekistonda diniy uyg'onish jarayonini aks ettiradi. Tarixiy shaxslar nomlari sezilarli o'rinda turadi: Amir (7,2%), Ulug'bek (5,3%), Bobur (3,8%). Bu nomlarning ommalashuvi milliy g'ururning kuchayishini ko'rsatadi. Qisqa va xalqaro muloqotda qulay nomlar ko'paymoqda: Aziz (4,9%), Ali (6,5%), Zara (5,6%). Xorijiy nomlar jami 5,7% ni tashkil etadi. Muhim tendentsiya -

murakkab qo'shma nomlarning kamayishi: 1990-yillarda 45,0% bo'lgan murakkab nomlar 2020-yillarda 18,0% ga tushdi. Bu xalqaro muloqot qulayligi bilan bog'liq.

Mintaqaviy taqqoslash sezilarli farqlarni aniqladi. Toshkentda zamonaviy nomlar (28,4%), xorijiy nomlar (8,4%) ko'proq qo'llaniladi - bu globallashtirish ta'sirining kuchli namoyonidir. Samarqand va Buxoroda an'anaviy arabcha nomlar dominant - 73,4%. Farg'ona va Andijonda fors-tojikcha nomlar nisbatan ko'proq - 38,6%. Xorazmda turkiycha nomlar ko'proq saqlanib qolgan - 22,8%. Bu mintaqaviy farqlar tarixiy-madaniy omillar va an'anaviy qadriyatlarning saqlanish darajasi bilan bog'liq. 2500 ta pasportni tahlil qilish transkripsiya jarayonidagi jiddiy muammolarni aniqladi. Birinchi muammo - nomlarning turlicha yozilishi (34,2%). Masalan, G'ulomjon nomi Gulomjon, Ghulomjon, G'ulomjon, Gulomzhon kabi shakllarda uchraydi. Ikkinchi muammo - o'zbek xususiy tovushlarining noto'g'ri yozilishi (28,7%). O'zbek tilining xos tovushlari - q, g', o', h - turli standartlarda turlicha yoziladi. Uchinchidan, nomlarning haddan tashqari qisqartirilishi (18,5%): Muhammadjon → Muhamad, Abdulloh → Abdu. To'rtinchidan, patronimik tizimning nomuvofiq qo'llanilishi (12,3%): ba'zi pasportlarda -ovich/-ovna, boshqalarida -ogli/-qizi ishlatilgan.

1500 ta xalqaro hujjatni tahlil qilish nomlar nomuvofiqligining tarqalishini ko'rsatdi: viza hujjatlarida 42,8%, bank hujjatlarida 38,6%, ta'lim sertifikatlarida 33,4%, mehnat shartnomalarida 28,9%. Bu nomuvofiqlik konkret oqibatlarga olib keladi. 2024-yilda 2800 fuqaro viza olishda muammolarga duch kelgan (respondentlarning 48,2%), 8400 ta xalqaro pul o'tkazmasi bloklangan (35,7%), 1200 fuqaro diplom nostrifikatsiyasida qiyinchilik ko'rgan (28,4%), 800 dan ortiq kishi xorijiy kompaniyalarda ishlashda to'siqqa duch kelgan (22,1%). Iqtisodiy zarar hisobi: pasportlarni qayta rasmiylashtirishga 150-200 million so'm, viza rad etilishi yo'qotishlari 200-250 million so'm, bank operatsiyalari zarari 180-200 million so'm, ta'lim hujjatlari xarajatlari 120-150 million so'm - jami yiliga 650-750 million so'm zarar [2].

Mavjud xalqaro standartlar - ISO 9, BGN/PCGN va ICAO - ning tahlili ular o'rtasida muhim nomuvofiqliklar mavjudligini ko'rsatdi [16, 17]. Q tovushi uchun barcha standart Q ni tavsiya etadi. Biroq O' tovushi uchun ISO 9 O' (diakritik belgi bilan), BGN/PCGN O' (apostrof bilan), ICAO O (oddiy) ni tavsiya etadi. G' tovushi uchun: ISO 9 G', BGN/PCGN G', ICAO G. H tovushi uchun ISO 9 va BGN/PCGN H, ICAO KH ni tavsiya etadi. Bu nomuvofiqliklar amalda jiddiy muammolar yaratadi.

Muammoning asosiy sababi - bu standartlarning hech biri maxsus o'zbek tili uchun ishlab chiqilmagan. ISO 9 slavyan tillarining kirill yozuvidan lotin yozuviga o'tkazish uchun ishlab chiqilgan. BGN/PCGN geografik nomlar uchun mo'ljallangan [20]. ICAO havo transporti uchun ishlab chiqilgan bo'lib, diakritik belgilarni qo'llab-quvvatlamaydi. Hech bir standart o'zbek tilining madaniy-tarixiy xususiyatlarini va zamonaviy kompyuter tizimlari talablarini to'liq hisobga olmaydi.

Tadqiqot asosida takomillashtirilgan transkripsiya tizimi ishlab chiqildi. Bu tizimning asosiy tamoyillari: birinchidan, oddiylik va aniqlik - o'zbek xususiy tovushlari uchun aniq qoidalar: Q→Q, O'→O, G'→G, H→H. Ikkinchidan, xalqaro muvofiqlik - tizim ISO 9 va BGN/PCGN bazasiga asoslangan va ICAO talablariga moslashtirilgan. Uchinchidan, kompyuter tizimlariga moslashish - faqat standart lotin harflaridan foydalanish. To'rtinchidan, milliy identifikatsiyani saqlash - patronimik tizim standartlashtiriladi: o'g'il farzandlar uchun -ogli, qiz farzandlar uchun -qizi. Beshinchidan, qaytarib o'g'irish imkoniyati - tizim lotin yozuvidan kirill yoki arab yozuviga qaytarib o'g'irishni ta'minlaydi.

Takomillashtirilgan tizimni joriy etish uchun Turkiya, Qozog'iston va Ozarbayjon tajribasi asosida 7 bosqichli strategiya ishlab chiqildi. Birinchi bosqich (1-6 oy) - davlat standarti yaratish: transkripsiya qoidalarini rasmiylashtirish, ekspert guruhini tashkil etish. Ikkinchi bosqich (7-12 oy) - qonunchilik bazasini takomillashtirish: O'zbekiston Respublikasi qonunlariga o'zgarishlar kiritish. Uchinchi bosqich (1-2 yil) - axborot tizimlarini yangilash: IIV, bank, ta'lim tizimlarida dasturiy ta'minotni yangilash. To'rtinchi bosqich (2-3 yil) - jamoatchilikni xabardor qilish: OAV orqali targ'ibot kampaniyasi. Beshinchi bosqich (5 yil) - o'tish davri: eski va yangi formatdagi hujjatlar parallel tan olinadi. Oltinchi bosqich (doimiy) - xalqaro hamkorlik: UNESCO, ISO, ICAO bilan hamkorlik. Ettinchi bosqich (doimiy) - monitoring va baholash: tizimning samaradorligini kuzatish [26].

Turkiya tajribasi shuni ko'rsatdiki, to'liq o'tish 10-15 yil davom etishi mumkin. Qozog'iston 2017-yilda lotin yozuviga o'tish to'g'risida qaror qabul qildi va jarayon hali davom etmoqda. Ozarbayjon 1991-yilda kirill yozuvidan lotin yozuviga o'tdi, lekin bu jarayon hali ham to'liq yakunlanmagan. Bu tajribalar shuni ko'rsatadiki, til va yozuv tizimidagi o'zgarishlar uzoq muddatli jarayondir va muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun puxta tayyorgarlik, bosqichma-bosqich joriy etish, jamoatchilik qo'llab-quvvatlashi zarur.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati katta. Natijalar quyidagi sohalarda bevosita qo'llanilishi mumkin: pasport tizimini yaxshilash, bank operatsiyalarini soddalashtirish, ta'lim hujjatlari nostrifikatsiyasini osonlashtirish, xalqaro shartnomalar tuzishda standartlashtirish, professional litsenziyalar olish jarayonini yengillashtirish. Takomillashtirilgan tizim O'zbekiston fuqarolarining xalqaro arenada faoliyat ko'rsatishini sezilarli darajada osonlashtiradi va yillik iqtisodiy zarar kamaytirishga yordam beradi.

Tadqiqotning nazariy ahamiyati ham muhim. Bu tadqiqot o'zbek antroponimika faniga yangi ma'lumotlar qo'shadi: o'zbek nomlar tizimining zamonaviy holatini kompleks tahlil qilish, nom berish tendentsiyalarining dinamikasini o'rganish. Transkripsiya nazariyasiga hissa: turli standartlar o'rtasidagi nomuvofiqliklarni aniqlash, takomillashtirilgan tizim ishlab chiqish. Sotsiolingvistikaga hissa: nom berish motivatsiyalarini o'rganish, globallashtirish va milliyashtirish tendentsiyalarini kuzatish.

Tadqiqotning ba'zi cheklovlari mavjud. Birinchidan, namuna hajmi (400 respondent) nisbatan kichik. Ikkinchidan, mintaqaviy qamrov to'liq emas - 6/14 viloyat qamrab olingan. Uchinchidan, tadqiqot 3 oylik davr qamrab, uzoq muddatli tendentsiyalarni to'liq aks ettira olmaydi. To'rtinchidan, takomillashtirilgan tizim hali amalda sinab ko'rilmagan.

Kelajak tadqiqotlari uchun quyidagilar tavsiya etiladi: so'rov namunasini 1000-1500 gacha kengaytirish va barcha viloyatlarni qamrab olish; pilot dastur ishlab chiqish va bir viloyatda sinab ko'rish; IT mutaxassislari bilan hamkorlikda avtomatik transkripsiya tizimini ishlab chiqish; huquqshunoslar bilan hamkorlikda zarur qonunchilik o'zgarishlarini tayyorlash; xalqaro ekspertlar bilan maslahatlashish va yangi standartni xalqaro darajada tan oldirishga erishish; uzoq muddatli monitoring tizimini joriy etish (5-10 yil).

Xulosa qilib aytganda, bu tadqiqot o'zbek atoqli nomlarini ingliz tiliga o'tkazishning zamonaviy holatini kompleks tahlil qildi va bir qator muhim natijalar oldi. O'zbek nomlar tizimining to'rt qatlamli tuzilishi, zamonaviy tendentsiyalar (64% islomiy nomlar, tarixiy nomlar ommalashuvi, murakkab nomlarning kamayishi), mintaqaviy farqlar va transkripsiya muammolari (34,2% turlicha yozilish, 650-750 mln so'm zarar) batafsil o'rganildi. Mavjud xalqaro standartlar (ISO 9, BGN/PCGN, ICAO) tahlil qilindi va ular o'rtasidagi nomuvofiqliklar

aniqlandi. Takomillashtirilgan transkripsiya tizimi (5 tamoyil: oddiylilik, xalqaro muvofiqlik, kompyuter moslashuvi, milliy identifikatsiya, qaytarib o'g'irish) ishlab chiqildi va uni joriy etish uchun 7 bosqichli strategiya taklif qilindi. Tadqiqot natijalari O'zbekiston fuqarolarining xalqaro muloqotda duch keladigan muammolarini hal qilishda muhim rol o'ynashi mumkin. Bu tadqiqot nafaqat ilmiy, balki amaliy ahamiyatga ega bo'lib, O'zbekistonning xalqaro integratsiyasi va fuqarolarining xalqaro arenada muvaffaqiyatli faoliyat yuritishiga hissa qo'shadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. Xalqaro ta'lim va mehnat migratsiyasi statistikasi. Toshkent, 2024.
2. O'zbekiston Respublikasi Ichki Ishlar Vazirligi. Pasport tizimi monitoring natijasi 2024-2025. Toshkent: IIV Analitik markazi, 2024.
3. Begmatov E. O'zbek ismlari. Toshkent: Fan, 2015. 320 b.
4. Qodirova G. O'zbek antroponimikasi: tarixiy va zamonaviy tendentsiyalar. Samarqand: SamDU, 2018. 245 b.
5. Yuldashev M. Zamonaviy o'zbek tilshunosligida antroponimika. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2020. 280 b.
6. Rahmonov Z. Mustaqillik davri o'zbek nomlari. Toshkent: Mumtoz so'z, 2022. 156 b.
7. Field A. Discovering Statistics Using SPSS. 4th edition. London: SAGE Publications, 2013. 915 p.